

Firdevsî-i Tavîl'in Kayıp Eseri *Firâset-nâme*'de İnsanın Damarları ve Bu Damarlardan Kan Alma Bilgisi *

Human Veins and the Knowledge of Drawing Blood from These Veins in Firdevsî-i Tavîl's Lost Work *Firâset-nâme*

Sedat Kardeş¹

¹Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
https://orcid.org/0000-0002-3444-0106

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı Firdevsî-i Tavîl'in (Rûmî) kayıp olduğu söylenen *Firâset-nâme* adlı eserinin "*Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm*" başlığını taşıyan ve insan bedenindeki damarlar ile bu damarlardan kan alma konusu hakkında bilgiler veren on dördüncü bölümünü Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevirerek tıp tarihi literatürüne kazandırmaktır.

Yöntem: Çalışmada daha önce literatürde kayıp olduğu bilgisi verilen Firdevsî-i Tavîl'in *Firâset-nâme* adlı eserine ait elde bulunan tek nüshası konumundaki Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 5151 numarada kayıtlı nüshanın damarlar ve kan alma ile ilgili on dördüncü bölümü Osmanlı Türkçesi metinden günümüz Türkçesine çevrilerek bulgular kısmında sunulmuş ve ilgili literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular: İnsan damarları ve damardan kan alma hakkında verilen bilgiler *Firâset-nâme*'nin "Bâb-ı Çârdehom" adlı on dördüncü bölümde yer alan "*Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm*" başlığı altında bulunmaktadır.

Sonuç: Firdevsî-i Tavîl tarafından tahminen 1499-1501 tarihleri arasında yazılmış ve II. Bâyezîd döneminde sadrazam Mesîh Paşa (ö. 906/1501)'ya sunulmuş olan *Firâset-nâme* adlı eser türünün Osmanlı döneminde telif edilen en eski eserlerinden biri olması ve çalışmada ele alınan ilgili bölümde Lokman Hekim'in ağzından tıp, damarlar, kan alma ile ilgili bilgiler vermesi açısından kayda değerdir.

Anahtar Kelimeler: Firdevsî-i Tavîl, *Firâset-nâme*, Damarlar, Kan alma, Hacamat

ABSTRACT

Aim: The aim of this study is to translate the fourteenth chapter of Firdavsi al-Tawil's (Rûmî) *Firâset-nâme*, which is said to be lost, titled "*Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm*" and which gives information about the veins in the human body and bloodletting from these veins, from Ottoman Turkish into modern Turkish and to bring it into the literature of the history of medicine.

Material and Method: In this study, the fourteenth chapter on veins and bloodletting of the only copy of Firdevsî-i Tavîl's *Firâset-nâme*, which was previously reported to be lost in the literature, registered in Ankara National Library Manuscripts Collection 06 Mil Yz A 5151, was translated from the Ottoman Turkish text into today's Turkish and presented in the findings section and discussed with the relevant literature.

Results: The information on human veins and bloodletting is found in the fourteenth chapter of *Firâset-nâme* titled "Bâb-ı Çârdehom" under the title "*Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Adamî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm*".

Conclusion: The *Firâset-nâme*, written by Firdevsî-i Tavîl between 1499-1501 and presented to Grand Vizier Mesîh Pasha (d. 906/1501) during the reign of Bâyezîd II, is noteworthy for being one of the earliest works of its genre written in the Ottoman period and for providing information about medicine, veins, and bloodletting from the mouth of Lokman Hekim in the relevant chapter of this work.

Keywords: Firdevsî-i Tavîl, *Firâset-nâme*, Veins, Phlebotomy, Cupping

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2024;14(2):223-235

DOI: 10.31020/mutfd.1436602

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 13 Şubat 2024; Kabul Tarihi - Accepted: 24 Nisan 2024

İletişim - Correspondence Author: Sedat Kardeş <s.kardas@alparslan.edu.tr>

Giriş

İnsan bedenini tanımaya ve insanın dış görüntüsünden hareketle karakterine ait fikir edinmeye yönelik çabaların tarihi oldukça eskidir. Batı'da insan kişiliğinin dışa yansıyan biçim ve görünümünü konu edinen fizyonomi teriminin çalışma alanları Doğu'da çeşitli ilimlere konu edilmiştir.

Farklı coğrafyalarda çeşitli isimlendirmeler altında asırlar boyu ilgi gören fizyonomi terimi İslam dünyasında genellikle ilm-i kıyâfet, ilm-i firâset veya ilm-i sima gibi şubelere ayrılmış ve bu adlarla anılmıştır.¹ Osmanlı döneminde ise insanı dış görünüşüne göre tanıma ve bilme çabası daha ziyade kıyâfet ve firâset terimleri ile karşılanmıştır. Osmanlı dönemindeki firâset anlayışı büyük oranda İslam anlayışı çerçevesinde üretilmiş fikirler üzerine inşa edilmiş, bununla birlikte Doğu'nun mistik anlayışı ile Batı'daki gelişmelerden de istifade edilmiştir.

Osmanlı coğrafyasında fizyonomi içerikli pek çok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu Osmanlı Dönemi fizyonomi eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genel itibarıyla fizyonomi eserlerinin metin neşri ve tanıtımına, söz varlığına ve bu eserlerdeki fizyonomi terimlerini tespit etmeye yönelik çalışmalardır.²

Günümüzde modern tıp kapsamına da dahil edilen ve kullanımı oldukça eski dönemlere uzanan tedavi yöntemleri arasında yer alan hacamat, kupa atma ve damarlardan kan alma uygulamaları Osmanlı coğrafyasında da yaygın olarak kullanılan tedavi yöntemlerindedir. Orta Çağ'da Osmanlı ve İslam coğrafyasında vücuttan kan alma işlemi damardan kan alınarak, kupa çekilerek ya da vücuda sülük uygulanarak yapılmıştır.³

İnsan bedeninde yer alan damarlar ve bu damarlardan kan alma bilgisi üzerinde duran eserlerden biri de Firdevsî-i Tavîl tarafından 1499-1501 tarihleri arasında manzum-mensur olarak kaleme alınan *Firâset-nâme* adlı eserdir.

Firdevsî-i Tavîl ve Eserleri

XV. yüzyılın son yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve sırasıyla Fatih Sultan Mehmet, II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerine tanıklık eden Firdevsî ile ilgili kaynaklarda asıl ismi, doğum ve ölüm tarihi, doğum yeri, hayatı ve eserleri hakkında birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır.

Genel itibarıyla kabul gören bilgilere göre; 1453 yılında Balıkesir Bandırma civarındaki Edincik (Aydıncık) kasabasının Belkışpınarı köyünde doğan şair ve nasir, Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî veya Türk Firdevsî gibi isimlerle tanınmıştır.^{4,5} Yazarın asıl ismi konusunda kaynaklarda Şerefeddîn Mûsâ, İlyas b. Hızır, Orhan bin Genek, Şerafeddin İsa, İlyas, Orhan Çelebi gibi isimler kaydedilmiştir.⁶ *Süleymân-nâme* adlı eserinin 75. cildinin mukaddimesinde hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir.^{5,19} Firdevsî'nin köklü bir aileye mensup olduğu ve Anadolu Selçuklu hükümdarı III. Alâaddin Keykubat dönemi beylerinden Gazi Genek Bey'e uzanan soy bilgisine ilk olarak Köprülü belirtmiş, başka araştırmacılar da bu bilgileri tekrarlamıştır.⁷⁻⁹ Buna göre babası Hacı Genek Bey'e İstanbul'un fethinde gösterdiği hizmetlere karşılık Edincik (Aydıncık) tımar olarak verilmiştir.¹⁰ Hacı Genek Bey'in oğlu olan Firdevsî de burada dünyaya gelmiştir.^{6,11} Latifi ve etkisinde kalan diğer bazı kaynaklar onu Bursalı olarak gösterirler. Bu durum onun öğrenimini Bursa'da yapmasından kaynaklanmaktadır.⁷

Firdevsî'nin en önemli eseri olan *Süleyman-nâme*'nin bazı ciltlerinin takdim edildiği dönemin padişahı II. Bayezid tarafından gereksiz görülerek yaktığı ve bunun üzerine İran veya Horasan'a gittiği, ömrünün son yıllarını burada geçirip orada vefat ettiği bilgisi kaynaklarda tekrar edilegelmiştir. Halbuki Firdevsî, *Süleyman-nâme*'nin 81. cildinin 22. ve 123. varığında söz konusu cildi Yavuz'un inayetiyle yazdığını ve o

sırada Balıkesir’de ikamet ettiğini belirtmiştir.⁹ Dolayısıyla Firdevsî bu tarihten sonra (1517) vefat etmiş olmalıdır.

Firdevsî’nin muhtelif mevzularda kaleme alınan kırka yakın eserinin olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.⁹ Bir kısmının varlığı kesin olan ve nüshaları elimizde olan eserleri yanında, varlığı ile aidiyeti tartışmalı olan eserleri ve nüshaları kayıp olan eserleri olan müellifin manzum ve mensur eserleri ile ilgili kesin bir sayı vermek oldukça güçtür. Geniş bir yelpazede eserler telif eden Firdevsî’nin eserlerinden biri de adı kaynaklarda sehven *Ferâset-nâme* olarak zikredilen fakat kayıp olduğu dile getirilen *Firâset-nâme*’dir.^{4,10-12}

Firâset-nâme

Firdevsî-i Tavîl Bursavî tarafından muhtemelen 1499-1501 tarihleri arasında Balıkesir’de yazılmış ve II. Bâyezîd döneminde sadrazam Mesîh Paşa (ö. 906/1501)’ya sunulmuş olan *Firâset-nâme*, türünün Osmanlı dönemindeki ilk örnekleri arasında yer alır.¹¹ Yazarın bir diğer eseri olan *Münazara-i Seyf ü Kalem* adlı eserinde adı zikredilen eserlerdendir.⁹ Ancak Firdevsî ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda bu eserin varlığından söz edilirken eserin kayıp olduğu veya nüshasının bulunamadığı belirtilmiştir.^{4,12} Tarafımızca tespit edilip Osmanlı Edebiyatı Bibliyografyası Veritabanı’na 07.09.2015 tarihinde işlenen ardından Himmet Büke tarafından varlığı bir makalede kayıt altına alınan ve esere ait eldeki tek nüsha olma özelliği taşıyan Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 5151 numarada kayıtlı yazmanın müstensih nüshası ya da müellif nüshası olduğuna dair elde yeterli delil mevcut değildir.^{9,10,13}

Harekeli Nesih yazısı ile kaleme alınan bu nüsha 114 varaktan müteşekkil olup her yaprak 11 satırdan oluşmaktadır. Eserin 1b sayfasında “*Hazâ Kitâbu Ferâset-nâme*” şeklinde harekelenmiş bir kayıt söz konusu olsa da 112b sayfasında eserin adı *Firâset-nâme* müellifi de *Süleymân-nâme* yazarı Firdevsî olarak kaydedilmiştir.¹³ Mensur ve manzum olarak kaleme alınan eser bâblardan (bölümlerden) oluşmaktadır. Başlıkları Farsça olarak verilen 44 ayrı bâbdan oluşan eserin ilk altı bölümü eksiktir. Her bölümde başka bir konuya değinilmiş, konular soru-cevap şeklinde ele alınıp Süleyman peygamberin sorduğu sorulara Lokman Hekim cevaplar vermiştir.¹⁴ Genel itibarıyla ilm-i firâset ve ilm-i kıyâfet konuları üzerinde durulan eserde tıp bilimi ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Çalışmada istifade edilen on dördüncü bölümde ise genel olarak insan bedeninde yer alan damarlar ve bu damarlardan kan alma bilgisi ele alınmıştır.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada XV. Yüzyıl şair ve nasirlerinden Firdevsî-i Tavîl’e ait *Firâset-nâme* eserine ait tek nüsha olan Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 5151 numarada kayıtlı yazma nüshadan istifade edilmiştir.¹³

Çalışmada, *Firâset-nâme*’nin damarlar ve kan alma ile ilgili bilgiler ihtiva eden on dördüncü bölümü Osmanlı Türkçesi metinden günümüz Türkçesine çevrilerek sadeleştirilmiş metin bulgular kısmında sunulmuştur. Sadeleştirme işlemi yapılan bulgular kısmındaki alıntılarının uzamasının önüne geçmek için metindeki cümle yapısına bağlı kalınmadan bugünkü ifade edilmiş biçimleri tercih edilmiştir. Ayrıca ilgili bölümün transkripsiyonlu harflerle aktarılmış hali çalışmanın sonunda Metin başlığı altında verilmiş ve yazma eserin orijinal sayfaları Ekler kısmında sunulmuştur (**Şekil 1-6**). Metnin latinize edilmiş hali Osmanlı mensur metin neşrinde yararlanılan transkripsiyonlu metin usulüne uygun olarak verilmiştir. Bu amaçla varak ve sayfa numaraları [9b] içinde bold olarak, satır numaraları ise (6) şeklinde gösterilmiştir.

Bulgular

Firâset-nâme’de insan bedeninde bulunan damarlar ve damardan kan alma hakkında verilen bilgiler 9a-13b varakları arasındaki “*Bâb-ı Çârdehom*” adlı on dördüncü bölümde yer alan “*Der-Beyân-ı ‘Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm*” başlığı (**Şekil 1**) altında bulunmaktadır.¹⁰ Her biri farklı konular üzerinde durulan

ayrı bölümlerden meydana gelen eserin konuyla doğrudan ilgili olması hasebiyle on dördüncü bölümü üzerinde durulmuş ve makaleye kaynak teşkil eden bulgular bu bölümden alınarak değerlendirilmiştir.

Söz konusu bölümün başında Süleyman, Hakk'ın damarları nasıl yarattığını sorup anlatmasını isteyince Lokman Hekim de cevap verip insan bedenindeki damarları anlatmaya başlar:

“Ey Süleyman insanda iki hazine vardır. Biri hazine-i gussa diğeri ise hazine-i şadi'dir. Hazine-i şadi yürektir, hazine-i gussa ise dalaktır. Çünkü iki damar dalaktan ve iki damar da yürekten insanın yüzüne ulaşır. İnsana sevinç erdiğinde mutluluğun belirtisi o damarlardan insanın yüzüne ulaşır. İnsanın yüzü taze ve güleç olur. İnsana bir keder erdiğinde dalaktan o damarların belirtisi yüzüne vurur insanın benzi değişir solar. İnsan bedenindeki damarların sayısı üç yüz altmıştır. Bunların hepsinden yüz altısı hareket halindedir ve iki yüz on sekizi sakindir. O hareketli damarların kanı çoktur ruhu azdır. Hareketli damarlardan birisi sakın olmazsa veya sakınlerden birisi harekete geçerse insanın ömrüne iyi gelmez, zararlıdır. İnsanda kan ciğerde meydana gelir. İnsanda kan ırmakları toplanır. Altmış damar vardır ki kan önce onlara ulaşır. Ondan sonra damarlara verilir. O damarların on sekizi ciğerin arkasındadır. Yedi damar göz ve arkasına; dört damar başa ve beyine ulaşır. 'Irku'n-nesâ da üç kısımdan oluşur ve birbirine sıvrılır. Kalpten iki damar dışarı çıkar. O da iki bölümdür: biri yüreğe gelir birisi de dolaşır 'ırku'n-nesânun bu üç sokurun arasında bağlıdır. O da altı kısımdır: bir damar pazıya varır ki ona ekce derler. Bir damar da dil altına varır ki ona 'araki'l-lisân derler. İki damar da kulak ardına varır birisi kulağa ulaşır. Diğerinden damarlar bedene budak budak olur ki onlara bihred-i beden derler. Fekâl ise ekced damarının altındaki damardır.”¹³

Ardından eski bilginlerin kan almak için seçtiği damarlardan kan almanın bütün organlara ve bedene faydalı olduğunu dile getiren Lokman Hekim kan alırken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında malumat verir:

“Hikmet sahipleri bu damarların hepsinden otuz iki damarı seçmiştir. Onlardan kan alsalar bütün organlara ve bedene faydalıdır. Kanın casus organ olduğunu, bedeni harekete getiren şeyin kan olduğunu düşünen önde gelen filozoflar her hastalık için kan alınmasını tavsiye etmiştir. Her hastalık için alelacele kan aldırmasınlar ve yaşlı kişilerden kan almasınlar. Kanı sabah alsınlar. Kandan sonra rafadan yumurta yesinler veyahut şeker şerbetini ve koyun eti çorbasını içsinler. Üzüntülü ve karşı gelen kişiden, cinsel ilişkiye girmiş kişiden, hamama gitmiş ve ishalden zayıf düşmüş kişilerden kan alınmaması gerekir. Çünkü oldukça tehlikelidir, sakınmak gerekir. Herkesten kan almadan önce damarı bağlamak gerekir, can yakması kan alan kişinin üzerinedir.”¹³

Lokman Hekim daha sonra kan almaya uygun 32 damarı ve kan alınması halinde hangi hastalıklara iyi geleceğini açıklar (**Tablo 1**):

“Kan alınması faydalı olan otuz iki damar vardır ki herkesin bildiği biçimde açıklayalım: ilki baş damarıdır ki ona yafûh derler ondan kan aldırısalar baş ağrısını ve gözün kanlanması giderir. İkincisi alın damarıdır ona arka cebeyye derler. Ondan kan alsalar kulak gürültüsünü giderir. Üçüncüsü kaşın yanında olur ona 'arka-i hâcibeyn derler. Faydası gözün kapağının kanını keser, gözün donukluğunu giderir, sivilce çıkmasını, kıl çıkmasını, yüz çibanlarının çıkmasını giderir. Dördüncüsü ense damarıdır ki ona halef-i re's derler. Ondan kan alsalar baş ağrısını ve baştaki yara bereyi giderir. Beşincisi yanak damarıdır ki ona 'ırku's-sifkîr derler ondan kan alsalar baş ağrısını ve göze kan inmesini giderir. O damardan kan alındığında sırtı çok açmasınlar üzerine demirle mercimek kadar dağ vursunlar çünkü atardamar dallarındadır. Altıncısı kulak altındaki damarlardır ki ona halef-ül-üzn derler. Ondan kan alsalar kulak içinde yara bereyi ve unutkanlığı giderir. Dalak ağrısına çok faydası vardır. Yedincisi göz pınarları damarıdır ki ona 'arûku'l-'ayneyn derler. Faydaları: gözün kanını keser, pişliğini giderir, uyuz hastalığını defeder ve yüzden akan sarı suyu keser. Sekizincisi burun damarıdır ki ona 'ırku'l-enfâ derler. Faydası odur ki yüzde yara bere olsa giderir ve yüzde bakla gibi kızıl nesne olsa defeder giderir. Dokuzuncusu iki dudak içindeki damardır ki ona 'araku's-şefeteyni derler. Ondan

kan alsalar dişlerin dibindeki kanama ve dudak yaralanmasını giderir ve ağız yöresinde sivilce olsa giderir. Onuncusu dilin altındaki iki damardır ki onlara 'arku'l-lisân derler. Onların faydası odur ki yürek hararetini, burun damarı şişkinliğini ve boğaz ağrısını giderir. On birincisi boğaz altındaki damardır ki ona ve'd-dehale derler. Menfaati odur ki da'ü's-Şa'leb denilen sersemlik veren beyin hastalığı ağrısı, kulak ağrısı ve saç sakal gelmesini defeder, başta ne kadar hastalık varsa hepsini giderir. On ikinci damar baş damar olarak bilinen sağ koldaki kîfâl denilen damardan kan alsalar baş ağrısına, boğaz ağrısına ve burun şişliğine iyidir. Boyundan yukarı ne kadar hastalık var ise defeder giderir. On üçüncüsü gövde damarıdır ki kolda olur ona ekhel derler. Onun bütün organlara bağlantısı vardır. On dördüncüsü ekhâl damarıdır ona basluk damarı derler. Ondan kan alsalar boğaz ağrısına, sıtmaya, gövde ağrısına, gövde yangınına, sancıya, bütün organ hareketlerine fayda eder ve dalak ağrısını giderir. On beşinci damar basluk damarının altında olur ona selîm derler bel ağrısına, kasık ağrısına ve sidik yolundan kanlanmaya faydası çoktur. On altıncısı baş parmak üstünde olur ki ona cebel-i zirrâ' derler onun yararı belin ağrısına, omuz ağrısına ve uyuza çok faydası vardır. On yedincisi parmak üzerinde olur ondan kan aldırısalar sancıya faydalıdır. Altı damar başta ikisi de diz altında olur onlara 'arku'n-nesâ derler. Onların menfaati yan ağrısına, bel ve uyluk ağrısına fayda eder. İki damar topuk üzerindedir anlara cāfin derler. Onlardan kan alsalar ayakta sivilceler olsa kara yahut kızıl olsa sulansa yahut kara su olsa onlara fayda eder giderir. İki damar ayağın tarak kemiği üzerindedir onlara 'irku'd-dem derler ondan kan alsalar topuk ağrısına, ayak ağrısına, şişliğe ve uyuz hastalığına çok faydalıdır. Filozofların söylediğine göre can dedikleri kandır ki onun kanı yoktur derinin hayatı kanlıdır ve kanın da mekânı üç yüz altmış damardır ki açıkladık. Onlardan birisi eksik olsa ömür temeline ebedilik erişir, beden ölür, insan yok olur.”¹³

Tartışma

Firâset-nâme'nin 9a-13b varakları arasında yer alan on dördüncü bölümde “Lokman Hekim'in İnsanın Damarlarını Açıklaması” başlığı altında Firdevsî, insan bedeninde bulunan damarlar, kan almaya uygun damarlar ve damardan kan almanın faydaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹³ Esere göre; insan bedeninde hazine-i gussa (dalak) ve hazine-i şadi (kalp) olmak üzere iki hazine vardır. Bunun sebebi olarak dalaktan ve kalpten ikişer damarın insanın yüzüne ulaşması verilmiştir. İnsana sevinç erdiğinde o mutluluğun belirtisi bu damarlardan insanın yüzüne ulaşır ve insanı yüzü taze ve güleç olur. İnsan üzülüşünde ise belirti olarak dalaktan o damarlar vasıtasıyla yüzüne vurur ve insanın benzi değişip solar.

Firâset-nâme'de insanın bedenindeki damar sayısı üç yüz altmış olarak verilmiştir. Bu damarların yüz altısı hareketli damar (müteharrik) iki yüz on sekizi ise hareketsiz (sakin) damar olarak nitelendirilmiştir. İslam coğrafyasında Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriyya er-Razî, Alî b. el-Abbâs el-Mecûsî, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî ve Ebû Alî el-Huseyn b. Abdullah b. Alî İbn Sînâ gibi önemli hekimler de atardamarları hareketli damar ve toplardamarları hareketsiz damar olarak adlandırmışlardır.³

Esere göre atardamarların kanı boldur ruhu ise azdır. Onlardan birisi durmazsa ve toplardamarlardan birisi harekete geçse insan hayatı için zararlı olur. Yine esere göre kan ciğerde oluşur ve önce 'irku'n-nesâ adı verilen altmış damara ulaşır ardından diğer damarlara verilir. O damarların on sekizi ciğerin arkasına; yedi damar göz ve arkasına, dört damar başa ve beyine ulaşır. 'irku'n-nesâ üç kısımdır kalpten iki damar çıkar o da iki kısımdır biri yüreğe gelir ve birisi de dolaşır o 'irku'n-nesânun bu üç kısmı arasında bağlıdır. O da altı kısımdır: ekce damarı paziya ulaşır; 'araki'l-lisân damarı da dil altına varır ve iki damar da kulak ardına varır birisi kulağa ulaşır oradan o damarlar vücuda dallar halinde dağılır ki onlara bihred-i beden adı verilir. Bir de ekced damarının altında fekâl denilen damar vardır. Firdevsî'nin Lokman Hekim'in ağzından verdiği bu bilgiler literatürdeki Galenus'un teorisi ile örtüşmektedir.^{3,15,16}

Ardından Firdevsî eski bilginlerin kan alma için uygun gördüğü damarlardan kan almanın bütün organlara ve bedene faydalı olduğunu dile getirip kan alma işlemi esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara

değirmiştir. Müellif, Lokman Hekim'e atfen filozofların kan almasını faydalı bulduğu damar sayısını otuz iki olarak vermiştir. Her hastalık için kan alınmasını salık veren yazar kanı, bedeni harekete geçiren casus organ olarak nitelemiştir. Her hastalık için alelacele kan alınmaması ve yaşlı kişilerden kan alınmaması gerektiğini belirten yazar, kan almak için en uygun vaktin sabah vakti olduğunu ifade etmiştir. Kan alındıktan sonra ise kişilerin rafadan yumurta yemesini, şeker şerbeti ve koyun eti çorbasını içmelerini tavsiye etmiştir. *Firâset-nâme*'ye göre tehlikeli olduğu için üzüntülü ve karşı gelen kişilerden, cinsel ilişkiye girmiş kimselerden, hamama gitmiş, ishalden zayıf düşmüş kişilerden kan almaktan sakınmak gerekir. Buna ilaveten kişinin canının yanmasını engellemek için kan almadan önce damarı bağlamak gerektiği vurgulanmıştır. Kan alma uygulaması hassas bir işlem olduğundan literatürdeki diğer eserlerde de benzer uyarı ve önlemler mevcuttur.^{3,16-18}

Firdevsî daha sonra kan alma açısından uygun ve 32 damarı ve kan alınması halinde hangi hastalıklara faydalı olacağını açıklamıştır:

Tablo 1. Firdevsî-i Tavi'l'in *Firâset-nâme* adlı eserinde kan alınacak damarlar

Sırası	Damar Adı	Damar Açıklaması	Kan Alındığındaki Faydalı Etkileri
1	yafûh	Baş damarı	Baş ağrısı ve göz kanlanmasını giderir
2	arqa cebeyye	Alın damarı	Kulak uğultusunu (tinnitus) giderir
3	'arqa-i hâcibeyn	Kaşın yanındaki damar	Göz kapağının kanlanmasını keser ve göz donukluğu, sivilce ve kıl batması, yüzdeki çibanların çıkmasını giderir
4	halef-i re's	Ense damarındır	Baş ağrısını ve baştaki yara bereleri (çiban, sivilce) giderir
5	'ırku's-sifkîr	Yanak damarındır	Baş ağrısı ve göze kan inmesini giderir (Atardamar şubelerinden olduğundan bu damardan kan alındığından sırtı çok kesmemek ve mercimek kadar dağlamak gerekir)
6	halefü'l-üzñ	Kulak altı damarındır	Kulak içindeki yara bereleri, unutkanlığı ve dalak ağrısını giderir
7	'aruku'l-'ayneyn	Göz pınarları damarındır	Göz kanlanmasını keser ve pişliğini giderir uyuz hastalığını defeder ve yüzde kan sarı suyu keser
8	'ırku'l-enfâ	Burun damarındır	Yüzdeki sivilceleri, bakla gibi kızıl nesnelere defeder giderir
9	'arakü's-şefeteyni	İki dudak içindeki damardır	Dişlerin dibindeki kanama ve dudak yaralanmasını giderir, ağız yöresi sivilceleri giderir
10	'arku'l-lisân	Dilin altındaki iki damardır	Yürek hararetini, burun damarı şişkinliğini ve boğaz ağrısını (boğmaca, bademcik iltihabı, boğak, anjin) giderir
11	ve'd-dehale	Boğaz altındaki damardır	Sersemliği, beyin hastalığı ağrısını, kulak ağrısını ve saç sakal dökülmesini (da'û's-şaleb, saçkıran), baştaki bütün hastalıkları giderir
12	kîfâl	Sağ koldaki baş damar	Baş ağrısına, boğaz ağrısına, burun şişliğine faydalıdır; boyundan yukarı bütün hastalıkları defeder giderir
13	ekhel	Koldaki gövde damarındır	Bütün organlara bağlantısı vardır.
14	ekhâl	başluk (baslık) dirseğin iç yanında yer alan üç damardan en aşağıda olanı, akciğer damarı, baş damar	Boğaz ağrısına ve sıtmaya ve gövde ağrısına gövde yangınına ve sancıya ve bütün organ hareketlerine fayda eder ve dalak ağrısını giderir.
15	selîm	başluk damarının altındaki damardır	Bel ağrısı, kasık ağrısı ve sidik yolundan kanlanmaya faydası çoktur
16	cebel-i zirrâ'	Baş parmak üstündeki damardır	Bel ağrısına, omuz ağrısına ve uyuzaya çok faydalıdır
17	-	Parmak üstündeki damardır	Sancıya faydalıdır
18	'arqu'n-nesâ	Baştaki altı damar ile diz altındaki iki damardır	Yan, bel ve uyluk ağrısına fayda eder
19	câfin	Topuk üzerindeki iki damardır	Ayaktaki kara ve kızıl sivilcelere su toplasa yahut kara su olsa onlara fayda eder giderir
20	'ırku'd-dem	Ayağın tarak kemiği üzerindeki iki damardır	Topuk ağrısına ve ayak ağrısına ve şişliğe ve uyuz hastalığına çok faydalıdır

Firdevsî eserinde bu bilgileri sıraladıktan sonra filozoflardan rivayetle kanı olmayan canın kandan oluştuğunu, derinin hayatının kanla olduğunu, kanın da üç yüz altmış damarda yer tuttuğunu, onlardan biri eksik olursa insan hayatının sona ereceği tespitini paylaşmıştır. *Firâset-nâme*'de verilen bu damar adları ve damardan kan alma bilgisi genel itibarıyla literatürdeki diğer kaynaklarla örtüşse de bazı damar adlarının isimlerinde farklılık göze çarpmaktadır.^{3,16-18} Söz gelimi birçok kaynakta kolun iç yüzeyinde bulunan bäsîlik damarı başluğ ve yüzük ile serçe parmak arasındaki useylem damarı ise selîm olarak adlandırılmıştır.^{3,16,17,18} Bu durum müellifin var olan kaynaklardan derleme yoluyla söz konusu bilgileri bir araya getirdiği izlenimi vermektedir. Yazarın birkaç defa isim vermeden filozof ve bilginlere atıfta bulunarak rivayetlere dayalı aktarım yapması bu varsayımı destekler niteliktedir.

Sonuç olarak tarihin en eski tedavi yöntemlerinden biri olan ve modern tıpta da yararlanılan kan alma konusu ve insan vücudunda yer alan damarlarla ilgili bilgilerin Osmanlı döneminde tıp ve fizyonomi alanında telif edilen ilk eserlerden biri olan Firdevsî-i Tavîl'in nüshaları kayıp olan *Firâset-nâme* adlı eserinde yer alması kayda değerdir. Söz konusu eserde verilen bilgiler literatürdeki diğer eserlerle bazı farklılıklar arz etse de genel itibarıyla benzerlikler göstermektedir. Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki tıp bilgisini ortaya çıkaracak olan bu eserin daha sonra yapılacak çalışmalarda dönemindeki eserler ile önceki araştırmalarla karşılaştırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bilgi

Çıkar çatışması yoktur. Herhangi bir fondan ya da finans kaynağından destek alınmamıştır.

Kaynaklar

1. Gürbüz M. *Ta'likizâde Mehmed Subhî Firâset-nâme*. Ankara: Grafiker Yayınları; 2016.
2. Şaş AK, Aydın, Ş. Osmanlı Türkçesi Fizyonomi Terimleri. *Turkish Studies-Language* 2022;17(2):709-729.
3. Kuş Ö, Aciduman A. 'Alî b. Rabben eṭ-Ṭaberî'nin Firdevsu'l-Hikme fi't-Ṭıbb adlı eserinde kan alma üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 2020;10(3):336-345.
4. Tanyıldız A. *Firdevsî-i Rûmî, Kalem ile Kılıcın Münâzarası (Münâzara-i Seyf ü Kalem)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları; 2017.
5. Büyükkarcı Yılmaz F. "Firdevsî, Şerefeddîn Mûsâ, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Türk Firdevsî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2021, (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/firdevsi-serefeddin-musa-uzun-firdevsi>), [Erişim tarihi: 11.02.2024]
6. Kirik E. *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si 75. Cilt (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2018.
7. Köprülü OF. "Firdevsî, Uzun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13. İstanbul: 1996: 127-129.
8. Eren H. *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr 34-35. Ciltler (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2018.
9. Büke H. Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2015: Yıl: 7 Sayı: 13; 481-501.
10. Kapal MN. *Uzun Firdevsî'nin Hayât-nâme'si (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2018.
11. Akay A. *Firdevsî Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Filler Üzerine Bir Deneme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü;1990.
12. Noyan B. *Firdevsî-i Rûmî Hacı Bektaş Velî Velâyet-nâmesi*. Ankara: Doğu Matbaacılık; 1986.
13. Firdevsî-i Tavîl. *Firâset-nâme*. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 06 Mil Yz A 515, Vr. 9a-13b.
14. Kılıç M. "Firâset-nâme (Firdevsî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2020 (<http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/firaset-name-firdevsi>). [Erişim Tarihi: 10.02.2024].
15. Karaöz Arıhan S. Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2003.
16. Kasapoğlu S. Dün ve Bugün Geleneksel Tıpta Fasd (Damardan Kan Alma), Çizme ve Sarı Su Çıkarma Tedavisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2022.
17. Kuş Ö, Aciduman A. 'Alî b. el-'Abbâs el-Mecûsî'nin Kâmilu's-Şinâ'ati't-Ṭıbbiyye (Kitâbu'l-Melikî) adlı eserinde damardan kan alma-1: Kan almayı bilme üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 2022;12(2): 294-307.

18. Altıntaş A. (ed). *Tabîb İbn-i Şerîf. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı (Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf)*. İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; Mayıs 2017.

19. Biçer B. Fırdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2005;(18):245-261.

METİN

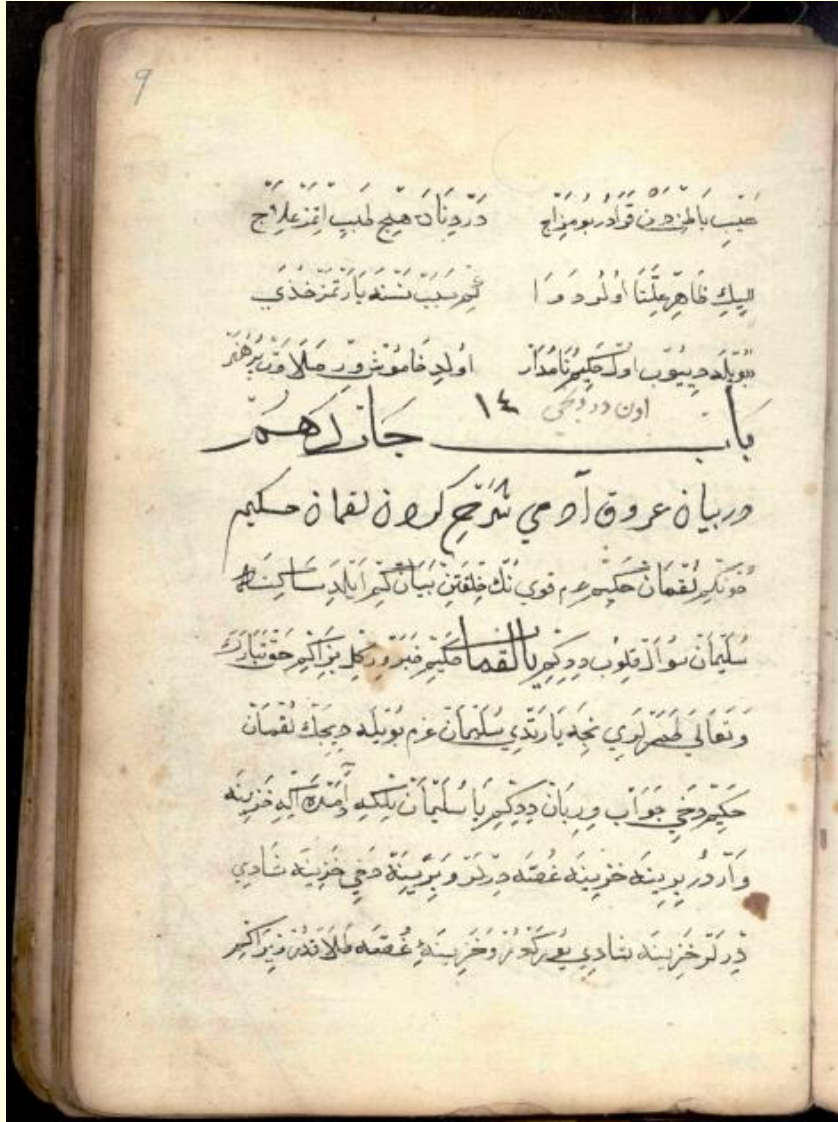
BÂB-I ÇARDEHOM

Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Loqmân Hekim

(6) Çünkü Loqmân Hekim 'am kavînüñ hilâtin beyan kim eyledi mesâkin (7) Süleymân su'âl kılub didi kim yâ Loqmân Hekim haber virgil bize kim Hakk tebâreke (8) ve te'âlâ tamarları nice yarattı Süleymân 'am böyle dıcek Loqmân (9) Hekim dağı cevâb viriban didi kim yâ Süleymân bil ki âdemde iki hazîne (10) vardur birine hazîne-i gûşsa dirler ve birine dağı hazîne-i şâdî (11) dirler hazîne-i şâdî yürekdür ve hazîne-i gûşsa talağdur zîrâ kim [9b] (1) iki tamar talağdan ve iki tamar dağı yürekden âdemüñ yüzine ulaşıkdur (2) kaçan kim âdeme şâzilik irse ol şâziligüñ nişânı ol tamardan (3) âdemüñ yüzine varur âdem âdeme yüzi tâze ve handân olur kaçan kim (4) yâ Süleymân âdeme bir gûşsa irse talağdan ol tamarlarıñ nişânı yüzine (5) urur âdemüñ beñzi tağyir olur şolar ve dağı bil ki yâ Süleymân bu tamarlarıñ (6) 'adedi âdemüñ cisminde kim vardur üç yüz altmış tamarlardur (7) bu cümlesinden yüz altısı müteharrikdür ve iki yüz on sekiz durur (8) ol müteharrik tamarlarıñ kanı çok durur ruñ az durur kaçan kim ol (9) müteharriki tamarlarıñ birisi sâkin olmaya ol (10) sâkinlerüñ birisi müteharrik olsa âdemüñ 'ömrine (11) iyü gelmez yaramazdur ve dağı yâ Süleymân bil ki gerekdür kim âdeme [10a] (1) bir marâz 'arız olmışdur ammâ bilmez kim kan ciğerden hâşıl olur âdemde (2) kan ırmaqları derilür altmış tamar vardur kim kan evvel anlara varur (3) andan soñra tamarlara bahş olur ol tamarlarıñ on sekizi ciğerden öte durur (4) ve yidi tamar göze ve arçaya varur ve dört tamar başa ve beyine varur ve bir dağı (5) bil ki 'ırku'n-nesâ dirler ol dağı yâ Süleymân üç bahş olur biri birisine (6) şivrilidür ve dağı yürekden iki tamar taşra gelür ol dağı iki bahş olur (7) biri yüreğe gelür ve birisi dağı dolaşur ve dağı ol 'ırku'n-nesânuñ (8) bu üç sokırınıñ arasında bağludur andan yâ Süleymân ol dağı altı bahş olur (9) bir tamar bâzûya varur kim aña ekce dirler ve bir tamar dağı dil altına varur kim aña (10) 'arakı'l-lisân dirler ve iki tamar dağı kulak ardına varur birisi kulağa (11) ulaşur birisi andan ol tamarlar bedene budağ budağ olur kim anlara bihred-i [10b] (1) beden dirler ve bir dağı fekal dirler kim ekced tamarınıñ altındağı (2) tamar durur ve dağı ehl-i hükemâ bu cümle tamarlardan otuz iki (3) iki tamarı ihtiyâr itmişdür anlardan kan alusalar mecmû' (4) â'zâya ve endâma nâfi'dür ve dağı yâ Süleymân hükemâ-yı efdal muqaddime (5) komışdur her şayrulığa kan alalar kim kan cäsüs â'zâdur ve bedeni (6) harekete getüren kandur ve dağı her şayrulığa tizcek kan aldurmaya (7) ve yaşamış kişilerden kan almayalar kanı şabâh alalar (8) ve kandan soñra rüfeţan yumurda yiyeler veyâhüd şeker şerbetin (9) ve koyun eti şorbâsın içeler ve dağı gerekdür kim gûşşalu ve kaçımış kişiden (10) cimâ' itmiş kişiden ve hammâma girmiş ve ishâl itmiş za'if olmuş kişilerden kan almayalar (11) zîrâ kim yâ Süleymân be-ğayet hâtarlıdur hazer gerekdür ve dağı gerekdür kim her kişiden kan alsalar [11a] (1) evvel tamarı bağlamak gerekdür mazlemesi kan alıcı kişünüñ üzerinedür (2) ve dağı ol otuz iki tamar kim vardur adlu adıyla beyân idelüm diñle kim (3) yâ Süleymân anlardan kan alsalar menfa'atine durur evvel baş tamarıdır kim (4) aña yafûh dirler kim andan kan aldursalar baş ağrusın giderür ve gözünü (5) kanın ikinci alın tamarıdır kim aña arça cebeyye dirler andan kan (6) alsalar kulak gürüldüsün giderür üçüncü kaşuñ yanında (7) olur aña 'arça-i hâcibeyn dirler menfa'ati gözünü (8) kapağıñ kanını keser ve gözünü tonıgın giderür ve baş ve kıl bitmesini (9) giderür ve dağı yüz çibanların çıkmasını giderür dörd dağı eñse (10) tamarıdır aña halef-i re's dirler andan kan alsalar depe ağrusın (11) giderür ve başda bart baş olsa giderür beşinci tulum tamarıdır [11b] (1) kim aña 'ırku's-sifkîr dirler andan kan alsalar baş ağrusın giderür (2) ve göze kan inmesin giderür yâ Süleymân ol tamardan kan alsalar eğin (3) çok dağı açmayalar üzerine mercimek kadar tağ uralar demirle zîrâ kim (4) şiryân şu'belerindendür altıncı kulak altındağı tamarlardur kim aña halef-i l-üzn (5) dirler fâyidesi oldur kim andan kan alsalar kulak içinde baş (6) bart olsa giderür ve unutmakluğı giderür ve talağ rencine çok (7) fâyidesi vardur kim giderür yidinci göz bînarları tamarıdır kim aña (8) 'arûku'l-'ayneyn dirler fâyidesi gözünü kanını keser ve bişikini giderür (9) ve gicimikin def' ider ve yüzünden akan şaru şuyı keser sekizinci (10) burun tamarıdır kim aña 'ırku'l-enfâ dirler fâyidesi oldur kim yüzünde baş (11) bart olsa giderür ve yüzde bağla gibi kızıl nesne olsa def' ider [12a] (1) giderür tokuzuncu iki tudağ içindeki tamar durur kim aña 'araku's-şefeteyni (2) dirler dirler andan kan alsalar dişler dibi kanama ve dudak yaralamasını (3) giderür ve dağı ağız yöresinde baş bart olsa giderür (4) onuncu diliñ altındağı iki tamardur kim anlar anlara 'arku'l-lisân (5) dirler

anlaruñ fâyidesi oldur kim yürek harâretin giderür ve dağı (6) şişi ve burun tamarına ve hünâk rencîne kefaretdür giderür on (7) birinci boğaz altındaki tamarıdır kim aña ve'd-dehale dirler menfa'ati oldur kim (8) ser-sâm renci ve kulak ağrısına ve saç saçal gelmesin kim bunlara da'ü's-şa'leb (9) dirler bunları def' ider başda ne kadar illet varsa hep giderür on (10) ikinci tamar kim baş tamar dirler sağ kolda aña kifâl dirler andan kan (11) alsalar baş ağrısına ve boğaz ağrısına ve burun tımarına eyüdüdür ne kadar **[12b]** (1) kim boyundan yukarı illet var ise def' ider giderür zîrâ kim (2) tez yıkağa on üçüncü gövde tamarıdır kim kolda kolda olur aña (3) ekhel dirler anuñ fâyidesi oldur kim dükeli â'zâya kaydı olur on dördüncü (4) ekhâl tamarıdır aña başluk tamarı dirler andan kan alsalar boğaz ağrısına (5) ve şitmaya ve gövde ağrısına gövde yanğunına ve şancuya ve dükeli a'zâ (6) hareketine fâyide ider ve talak rencine giderür on beşinci tamar kim (7) başluk tamarının altında olur aña selîm dirler bil ağrısına ve kasık (8) ağrısına ve sidük yolundan kañlamasına fâyidesi çokdur müfidür (9) on altıncı baş barmak üstünde olur kim (10) aña cebel-i zirrâ' dirler anuñ (11) menfa'ati bilin ağrısına **[13a]** (1) ve omuz ağrısına ve uyuza çok fâyidesi vardır on yedinci barmak üzerinden (2) olur andan kan aldursalar sancuya fâyide ve dağı yâ Süleymân (3) altı tamar dağı başda olur ikisi diz altında anlara 'arķu'n-nesâ dirler (4) anlaruñ menfa'ati yan ağrısına bil ve oyluk ağrısına fâyide ider menâfi'dür (5) ve dağı iki tamar topuk üzerindedür anlara câfin dirler andan kan alsalar (6) ayakda sivciler olsalar kara yahud kızıl ola şulana yâhud (7) kara şu olsa anlara fâyide ider giderür ve dağı yâ Süleymân (8) iki tamar kim ayağıñ taraķ üzerindedür anlara 'ırķu'd-dem dirler andan (9) kan alsalar topuk ağrısına ve ayak ağrısına ve şişe ve gıcike çok (10) fâyidedür ve dağı yâ Süleymân hükemâ kavlince cân didikleri kandur kim (11) anuñ kanı yokdur derinuñ hayâtı kanladur ve kanuñ dağı mekânı **[13b]** (1) üç yüz altmış tamarıdır kim beyân eyledük gerek kim anlardan birisi (2) kem ola 'ömür bünyâdına yâ Süleymân halid irişür beden memât bulur (3) âdemi helâk olur...

Ekler

Şekil 1. *Firâset-nâme*'nin Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 5151 numarada kayıtlı tek nüshasının 9a varlığında yer alan "Der-Beyân-ı 'Urûk-ı Âdemî Şerh Kerden-i Lokmân Hekîm" başlıklı "Bâb-ı Çârdehüm" adlı on dördüncü bölüm.

Şekil 2. Firâset-nâme'nin 9b-10a varacağı

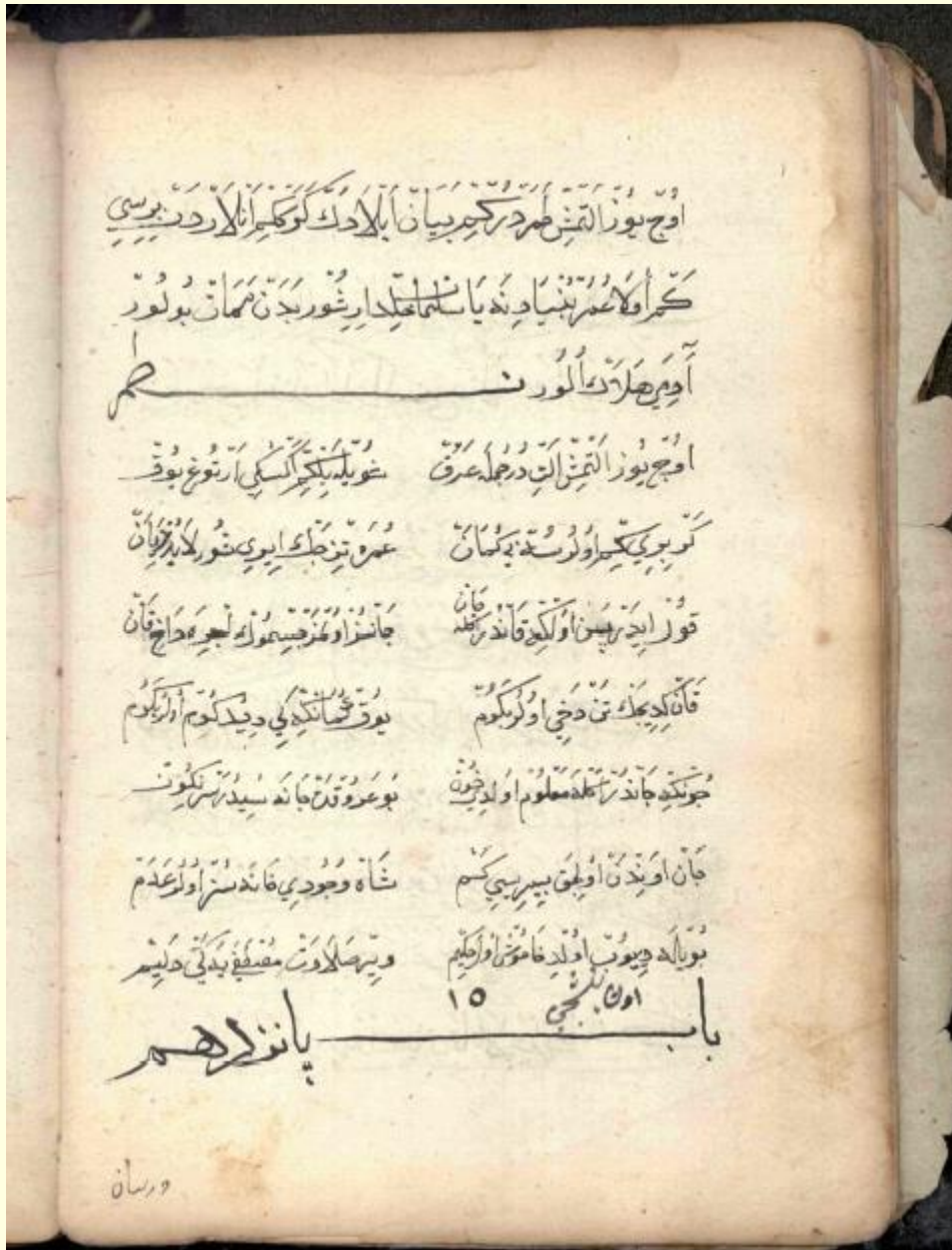
Şekil 3. Firâset-nâme'nin 10b-11a varacağı

Şekil 4. Firâset-nâme'nin 11b-12a varâğı

Şekil 5. Firâset-nâme'nin 12b-13a varâğı

Şekil 6. Firâset-nâme'nin 12b-13a varağı